

Милорад ВЕРУОВИЋ

## МИЛОВАН ЂИЛАС У САНЦАКУ – РАТНА И ПОРАТНА СЕЋАЊА

Поодавно ревносно прикупљам документарну историјску грађу о деловању и успутним, случајним сусретима Милован Ђиласа са обичним људима из западне рашке области који су настајали у оним бурним и драматичним данима крајем прве и почетком друге ратне године. То је време када се центар партизанског устанка пренео из Ужица у Нову Варош, престоницу Влаха. И када је ту отпочела „друга фаза револуције”, како се то уобичајено зове у историографији ослободилачког рата од 1941. до 1945. године.

У том критичном времену, када се партизански покрет нашао у дефанзиви, у клештима окупаторских фронтова и оштре зиме, глади и оскудице, Милован Ђилас је као члан и делегат Титовог Врховног штаба пар месеци био најодговорнији за читаво војно-политичко стање на овом тада веома пасивном географском простору, званом Санцак. Тада се овде догодио и онај чувени партизански пораз у Сјеници, средишту Пештерске Висоравни и матичне српске немањихке државе. Због погрешне војно-политичке процене Ђилас за тај пораз неоспорно сноси личну одговорност. Али је историјски неодговорно одржавати паушалне, лажне приче по којима је Ђилас у том времену и на овој територији малтене масовно убијао домаћине – сељаке и „кулаке”, хоће и попове, бивше државне службенике и поданике буржоаског режима Краљевине Југославије. Те приче су овде настајале и умножавале се особито педесетих година прошлог века када је Милован Ђилас развлаштен и постао први дисидент и отпадник у редовима Савеза комуниста Југославије, управо првоборац за демократију у нашој земљи за последњих педесет година. Сви случајеви о којима овде пишемо и до којих смо дошли у нашем истраживању непобитно говоре да је Ђилас у одсудним и критичним ратним тренуцима био само одлучан а не крвожедан и прек како му

се то приписује после одласка са власти 1954. године. Прво да чујемо Чедо Марјановића, пензионисаног мајора бивше ЈНА који и данас живи у Пријепољу.

Крајем августа 1941. године позвао ме је са леве обале Лима у селу Дивцима, код Пријепоља, мој пријатељ Душан Томашевић-Ћирко, потоњи народни херој, и дао ми задатак да преко реке превезем чамцем двојицу партизана и да их одведем у село Лучице до куће Рада Дивца, где је тада боравио организатор устанка у Милешевском крају Љубиша Миодраговић, потоњи народни херој. Тај задатак сам прихватио и успешно извршио. Тада ништа нисам знао ко су ти људи ко-



Чедо Марјановић

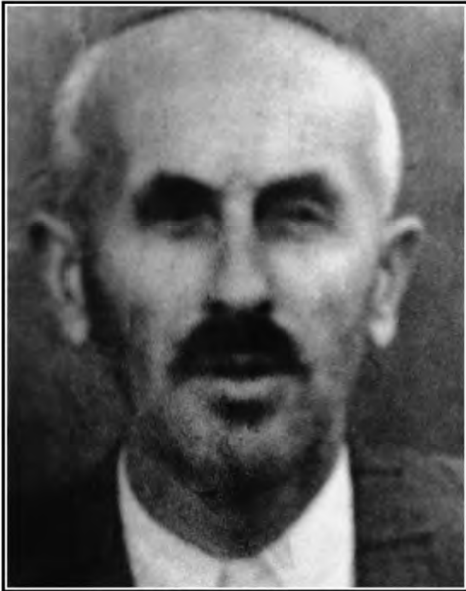
је сам пратио кроз шуму од једног до другог села на растојању од око пет километара. Један је био тршаве, гргураве косе,<sup>1</sup> а други је био црнокос, маркантног препознатљивог лика, пријатног гласа у говору и веома одлучан у опхођењу. Чим сам их превезао преко Лима овај други је извадио пиштољ и прислонивши га уз моју слепоочницу рекао ми:

– Друже, пази добро да нас не наведеш на неку заседу! Ако би се то десило ти сигурно први гинеш, јер је овај пиштољ откочен и ти ћеш за тили час погинути.

И у том положају стигли смо долином Лима до куће Рада Дивца. Ја сам их цело време уверавао да су безбедни и да се никаква заседа неће догодити и да ја то гарантујем мојом главом. Партизан који ме је пиштољем додиривао по глави говорио ми је да и он у то може да верује, али ипак за сваки случај он пиштољ неће враћати у футролу док не стигну на одређено место. Тако је и било. Чим смо тамо стигли овај предострожни руководилац ми се лепо извинио и похвалио ме код наших другова као доброг водича.

Прошло је пет месеци од овог догађаја, прича даље Чедо Марјановић, а у само свануће 7. фебруара 1942. године у наше село Дивце и суседно Лучице стигло је са планине Златара око двије хиљаде партизана који су напустили слободну територију око Нове Вароши и кренули да

<sup>1</sup> Био је то Рифат Бурковић-Тршо.



Касим Срна

се пребаце преко реке Лима у село Камену Гору. Ја сам тог дана позван да дођем у партизански штаб у кућу Вука Вукојевића. Тамо сам затекао неколико позадинских радника из нашег села и истог партизанског руководиоца који ми је претходне године држао откочен пиштољ поред главе док сам био водич. Таман кад сам ја улазио у ову кућу, тај руководилац, познат ми и по лику и по гласу, захтевао је од Кира Дивца, иначе мог шурака, да одмах сиђе до десне обале Лима и да преко набујале ледене воде пренесе конопац на леву обалу и да га тамо вежу за врбе и тополе како ће се за тај конопац придржавати борци кад буду следеће ноћи прелазили

ли Лим и газили дубоку мутну воду. Киро Дивац се правдао да он то не може урадити, јер не зна да плива. Том партизанском старешини било је неуверљиво да не зна пливати човек који се родио и одрастао поред воде, па је зграбио пиштољ и уперио га Киру у чело и рекао му:

– Или то одмах обави или ћу ти ја сад судити и пресудити!

Ја сам брзо реаговао, наставља даље Марјановић, јер сам и тог човека и тај пиштољ већ једном гледао и осетио да с њим нема шале, па сам рекао: „Молим вас, друже команданте, ја ћу тај посао обавити како то треба, а овај човек не зна да плива, јер то никада није ни знао, ни научио!”

Не знам да ли је овај партизански старешина мене препознао као што сам ја њега, али је одмах пошто сам се ја понудио да вежем конопац на Лиму, вратио пиштољ у футролу! А ја сам одмах кренуо на извршење задатка! И ваљано га обавио заједно с Душаном Томашевићем – Ђирком!

Тек после рата са објављених фотографија у новинама и на партијским конгресима сам дефинитивно сазнао да је оно лице које сам два пут срео на Лиму са пиштољом у рукама био стварно Милован Ђилас! – резимирао је своју причу садашњи мајор у пензији Чедо Марјановић.

Друга прича везана је за име Касима Срне, трговца из Пријепоља. Он је доживотно причао како му је Милован Ђилас поклонио живот у тренутку када су га партизани били извели на стрељање у Каменој Гори одмах после преласка Лима, фебруара 1942. године. И како је од тада Ка-

сим Срна постао велики дужник Миловану Ђиласу па је својим потомцима оставио аманет да поштују потомке свог спасиоца. А ево како су те присне везе између Срна и Ђиласа у рату успостављене. Крајем 1941. и почетком 1942. године Касим Срна је био лиферант меса из Сјенице за исхрану италијанских гарнизона у Пријепољу и Прибоју. У окупираном граду Срнина бројна породица је морала од нечега да живи. И он је као трговац куповао стоку на Пештери за Италијане. И једног зимског дана буљуци купљене стоке, уместо да стигну тамо где је намењено, обрели су се на партизанској територији. И лиферант стоке Касим Срна ухваћен је на путу Сјеница-Пријепоље и затворен у Новој Вароши. Ту га је у затвору упознао Милован Ђилас. Они су ту увек измењали по неколико реченица. Једаред је Срна упитао Ђиласа може ли ту у апсу да слободно клања и моли се Алаху за спасење. Ђилас је то Срни не само одобрио него је још интервенисао да се хапшенику испуни жеља и да му се донесе „пустећија” (овчија кожа) на којој ће клањати, као доследни исламски верник. То је Срну одушевило па је страсно заволео партизане иако је био њихов затвореник. У сваком разговору са Ђиласом је признавао грешку због које је доспео у затвор, али је позивајући се на Свету књигу – Коран, тврдио да би био још већи грех да није радио, па да су му нејака деца у окупираном Пријепољу скапала од глади.

– Аман јахраби, нека Алаху буде све на вољу и милост, и нека буде шта ће бити, а ја никакав други грех нисам починио сем што сам хранио своју чељад у овом злом земану – мрмљао је себи у браду Касим Срна док је шетао по кругу апсане у Новој Вароши.

Преласком Лима и доласком главнине партизанских снага у Камену Гору наступила је оштра подела бораца и неборачког састава – позадине. Због недостатка исхране неборци су враћани кућама, а заробљеници стрељани. И јединица Ратка Софијанића је једне ноћи повела на стрељање и Касима Срну. Он је замолио Софијанића да му дозволи да пре него оде на онај свет још једном види оног партизанског вођу, односно Милована Ђиласа. Та жеља је Срни испуњена и он је уведен у кућу Глушчевића где је тих дана боравио Ђилас. Разговор између Ђиласа и Срне трајао је и после зоре. А онда је Ђилас наредио Софијанићу да двојица бораца испрате Срну до друма близу Пријепоља, односно да он буде пуштен на слободу. Повратком кући у град на Лиму Срна је постао један од најагилнијих присталица НОП-а. А када је у јесен 1943. године у слободном Пријепољу биран Први срески НОО милешевског краја његов члан је постао и Касим Срна. У шестој офанзиви током пријепољске битке Срна је заробљен од Немаца и отеран у логор у Француској. После коначног ослобођења он је постао градоначелник Пријепоља. У тој улози он је дочекао и поздравио маршала Тита и Милована Ђиласа у Пријепољу приликом



Милан Томашевић

њихове прве посете овом месту. Уочи њиховог доласка Срна је увежбао свој поздравни говор у једној акустичној цамији града на Лиму. Све је то веома пријатно изненадило Ђиласа па је том приликом рекао:

– У том нашем револуционарном рату све је било могуће: од заробљеника који замало није од наших бораца изгубио главу, постао је председник Пријепоља.

А када је у пролеће 1954. године, после одласка са власти, Ђилас у улози риболовца више дана боравио у Пријепољу, органи УДБ-е су га пратили на сваком кораку и нису му дозволили да коначи у тамошњем хотелу. Нашавши се у неприлици Ђилас је потражио кућу

Касима Срне и у њој нашао уточиште. Због тога је Срна саслушаван у УДБ-и и на њега вршен жесток притисак да тог за њих нежељеног „госта“ одстрани од куће и не дозволи му даље преноћиште. Све претње нису помогле. Касим Срна је домаћински дочекивао и пратио Милована Ђиласа и оставио аманет својим потомцима да се тако понашају према свакоме из фамилије Ђиласа. Тим поводом у Пријепољу се тада изговарала народна изрека: „УЧИН – ДОЧЕК“.

Још један ратни случај из истог времена односно из фебруара 1942. године је сличан овоме који се догодио Касиму Срни. Неке злоћудне комшије су опањкале Милана Томашевића, из села Велика Жупа, код Пријепоља. Био је то један од најимућнијих сељака средњег Полимља и најугледнијих домаћина овог краја. Располагао је са великим резервама жита и имао добру расну стоку. То је било довољно да га у том времену прогласе „кулаком“ и „народним непријатељем“ по догматском узору на болшевичку Лењинову револуцију. И једне мркле фебруарске ноћи дошла је у питомо жупско поље партизанска „црна тројка“ и одвела у Камену Гору Милана Томашевића. Без икакве кривице и разлога осуђен је на смрт. Неко од разборитих партизанских руководилица је успео да информисе Милована Ђиласа и да се спречи стрељање овог домаћина. Ђилас је интервенисао и Томашевић је спасен. Наредио је да га двојица партизана отправе кући. Цео овај крај је одмах сазнао да је Ђилас Томашевићу спасио живот.



Када је у лето 1954. године Милован Ђилас долазио у Пријеполје и на реци Лиму ловио рибу, више дана је био гост Милана Томашевића у селу Великој Жупи. И Томашевић је због тога имао неприлике јер су га у УДБ-и ислеђивали и саслушавали и претили му затвором уколико се и даље тако буде понашао према Ђиласу. Томашевића ништа није успело заплашити па је доживотно одржавао присне пријатељске везе са Ђиласом и био му захвалан за оно каменоворско ратно спасење.

Када се данас говори о том ратном времену у Каменој Гори и Новој Вароши крајем прве и почетком друге устаничке године, неки учесници тих догађаја су често паушално истицали стрељања и ликвидације партизана на том простору. Тако је и познати писац и академик Антоније Исаковић непосредно пред смрт изјављивао у новинама:

– По моделу Октобарске револуције Ђилас се понашао и у Каменој Гори. Он је имао луд карактер, црногорски луд. Имао је неку своју крвожедност која је долазила из бољшевичког догматизма. Ту своју преку нарав драстично је испољио на Каменој Гори где је извршен стравичан покољ над партизанима. Све ох је помлатио...

Чињенично истражујући појединости везане за ту партизанску путању Милована Ђиласа мене такве паушалне приче стварно и чуде и изненађују. Зашто се у нашој мемоарској публицистици и фелџонистици подгрејавају те неосноване приче кад је реч о Каменој Гори? А била су и таква времена када су све суровости грађанског рата у нашој земљи свалјиване на Милована Ђиласа. За многе је то био уносан посао.<sup>2</sup>

Milorad VERUOVIĆ

#### ĐILAS IN SANJAK – THE WAR AND THE POSTWAR MEMORIES

##### *Summary*

Moved by unjustified criticisms of Đilas's behavior in the war, spread by the police authorities – after Đilas's breaking up with Tito's regime, the author gives authentic examples of saving the convicts by Đilas, based on personal statements by former partisans' prisoners.

<sup>2</sup> На тој путањи од Нове Вароши до Камене Горе не постоје никакви валидни докази о ликвидацијама људи!